

A HIVŐ EMBER ÉS A FILOZÓFIA

1900 évvel ezelőtt, 61 és 63 tavasza között, levél ment Rómából a görögországi Kolosszébe. Szent Pál apostol írt oda, hogy bizonyos tévtanítók veszedelmét ellensúlyozza. Ő maga ugyan nem járt még ott, de vezető szerepet játszó tanítványai miatt együttértett a város lakóival. „Akarom, hogy tudjátok — írta nekik —, mekkora küzdelmem van mindazokért, akik személyesen nem ismernek... Vigyázatok, hogy senki félre ne vezessen bölcselettel és hamis tanítással, ami emberi hagyományon s a világ elemein alapul, nem pedig Krisztuson” (2, 1. 8). A bölcseletet látta Szent Pál Kolosszéban a nagy veszedelemnek és mellette a csillagolvasást. Mindezek szerint nemcsak idegenek a kereszténységtől, hanem veszélyeztetik is azt a tanítást, amely Jézus Krisztusra támaszkodik. Közvetlenül ennyi olvasható csupán a hívő ember és a filozófia kapcsolatáról az újszövetségi szentírásban, mert a „filozófia”, a „bölcsélet” szó elő sem fordul többet.

Tény, hogy a filozófia, azaz „a bölcsesség szeretése”, idegenné lett a korai keresztények előtt. Igazolással elsősorban az a vélemény szolgált, hogy a kinyilatkoztatás birtokában feleslegessé vált az, ami a görögöknek „a törvény és a próféták” híján volt hasznos, sőt nélkülözhetetlen. Később pedig úgy módosult a felfogás, hogy a filozófia csak mondva-csinált problémákkal küszködik feleslegesen. A filozófus, mint aki az eleven élettől messze távol áll, újra meg újra a gúny tárgyává lett. Még a mai időkben is ide jegyezhetjük Albert Schweitzer néhány sorát: „Hegel ott áll az óceánjáró parancsnoki hídján és magyarázza az utasoknak a hajógépezet csodáit meg az útvonal kiszámításának titkait. Közben persze nincs gondja arra, hogy a kazánok alatt tovább is a kivánt mértékben táplálják a tüzet. Következésképpen a hajó sebessége mindinkább alábbhagy, és végül már egyáltalán nem is jut előbbre a hajó, ami ezzel elvesztette kormányozhatóságát és íme, a viharok játékszerévé válik.” S mi tagadás, sokak lelkében él ilyenféle kép, már nem is mint egyik vagy másik filozófus képe, hanem egyáltalán minden filozófusé. Pedig a vatikáni Stanzákban Raffael a teológia mellett a filozófia allegóriáját is fenségben ábrázolhatta, és a híres „Athéni iskola” képen mint az emberi szellem óriásai szerepelnek a filozófusok.

Szent Pál a rómaiakhoz írt levelében ezt mondja: „Amikor a pogány a törvény híján a természet szavára teszi meg a törvényben foglaltakat, törvény hiányában önmagának törvénye. Ezzel igazolja, hogy a törvény követelménye szívébe van írva, amiről lelkiismerete tanuskodik” (2, 14. 15). A „lelkiismeret” szó — görögül *syneidesis*) — huszonegyszer fordul elő az újszövetségi szentírásban, de soha az evangéliumokban, hanem egyszer Szent Pál ajkán az Apostolok Cselekedeteiben, tizennyolcszor Szent Pál különböző leveleiben és háromszor Szent Péter első levelében. A meglepően ható ténynek igen egyszerű oka az, hogy a lelkiismeret mint fogalom az előttünk ismert tartalommal a sztoikus filozófia erkölcsstanából való, ahogyan a természettörvény is, mint az ember lelkében megnyilatkozó isteni törvény, náluk jelentett erkölcsi kötelezettséget. Ez a sztoikus filozófia az apostolok idejében már nemzedékek óta népszerűsített világnézet volt.

Mikor az apostol a pogányokhoz akarja közel hozni Krisztus evangéliumát és a belőle folyó erkölcsi kötelezettséget, nem hivatkozhat az

ószövetségi törvényre és a prófétákra, a zsidók előtt közismert isteni szóra és akaratra. Felfedezi azonban Szent Pál és Szent Péter is az isteni akarat megnyilatkozását annak a lelkiismeretnek a szavában, aminek követségére a görög bölcselek már évszázadokkal előbb figyelmeztettek. A már csak neveltetésénél fogva is minden filozófiától idegenkedő Szent Pál és az e téren biztosan járatlan Szent Péter nem riadnak meg a találkozástól, hanem örömmel ragadják meg az alkalmat, mely sok felesleges fáradozástól mentesítette őket, hiszen közismertként kezelhették azt, amit egyébként körülményesen kellett volna megmagyarázni. S hogy Szent Pál mennyi tudatossággal vette át a pogány bölcsélet szavát, hogy mennyire tisztában volt a szó eredetével és történetével, az világosan kitűnik athéni beszédéből. Az athéni areopágon mondotta Szent Pál az utolérhetetlenül fogalmazott gondolatot: „Isten nincs messze egyikünkől sem. Benne élünk, mozgunk és vagyunk.” Aztán hangsúlyozásul hozzáteszi: „Amint azt már egyik-másik költők is megmondta: Az ő fiai vagyunk” (Csel. 17, 27, 28). Ezek a költők pedig Szent Pál honfitársa, a sztoikus Aratus, akitől a szöszerint vett idézet való és Kleantes, a sztoikus iskola egykori vezetője, aki az első Zeusz-himnuszokat költötte. Ezek a himnuszok az egész világot átható és kormányzó személyes Isten dicsőítései és egyben könyörgések Isten kegyelméért, amely az embert jobbá teszi. Hasonló volt az eset Szent János apostolnál is, aki az evangélium bevezetésében négyszer (mindjárt az első mondatban háromszor) Igének nevezi a második isteni személyt és ezzel alapvetővé tett a kereszténységben egy fogalmat, amelyet a görög világ évszázadokon keresztül készített elő, és a kereszténység kezdetekor mindenfelé ismert volt, mint a világ rendjének végső elve. Szent János annyira feltételezi a fogalom bölcséleti tartalmának ismeretét, hogy minden magyarázat nélkül teszi hozzá: „És Isten volt az Ige”.

Az apostolok megmutatták tehát, hogy a kinyilatkoztatás teljessége nincs a zsidó hagyomány szókincséhez és gondolkodásához kötve, mert „Isten nem személyválogató. Ellenkezőleg. Bármely nemzethez tartozó ember kedves előtte, ha eltölti az ő féelme és igaz tetteket visz végbe” (Csel. 10, 34, 35). Az apostolok igazodtak idegen körülményekhez és megtalálták az utat az idegen gondolkodáshoz is. Nem volt probléma számukra, hogy akár pogány filozófusok tanításához kapcsolódjanak olyan pontokban, amelyek nemcsak hogy nem veszélyeztették az evangéliumot, hanem még meg is könnyítették a hirdetését. Mindebből pedig nyilvánvaló, hogy Szent Pál nem a kutató elme erőfeszítéseit vetette meg, amikor a kolosszbelieket óvta a filozófiától, hanem csupán azoktól a bölcséleti tanoktól akarta óvni őket, amelyek ellentétben álltak az apostolok által hirdetett keresztény hittételekkel.

A keresztény szemléletben tanúság a hit alapja, és a hit maga is tanúságtétel, szolgálat, meghódolás. De ez a meghódolás Szent Pálnál „ésszerű hódolat” (Róm 12, 1), míg másoknál — így ma is igen sokaknál — inkább az a felfogás uralkodik, amit Kant szólamával fejeznek ki: „El kellett magamban nyomnom a tudást, hogy helyet adjon a hitnek.” Ellentmondásuk ellenére mindkét változatban tanúságról van szó, mindkettő a hívó „meghódoláson” nyugszik. Azt hihetnők persze, hogy az egyik inkább sziklára épített ház, míg a másik a futóhomok bizonytalanságának függvénye, de a hasonlat ebben az esetben aligha találó. Az ésszerű hit ugyan jobban biztosítottnak látszik, de a tudás ellenére vallott hit már eleve függetlenítette magát minden esetleges ismeretváltozástól. Aki példabeszédet mondott a sziklára épített házról, egészen más összefüggésben be-

szélt a hitről: „Mindaz, aki hallgatja tanításomat és tettekre is váltja, hasonlít a bölcs emberhez, aki házát sziklára építette. Szakadt a zápor, ömlött az ár, süvöltött a szél és nekicsapott a háznak, de nem dőlt össze, mert sziklára alapozták. Mindaz pedig, aki tanításomat hallgatja, de tettekre nem váltja, hasonlít a balga emberhez, aki házát homokra építette” (Mt. 7, 24 kk). A különbségtevés tehát nem az értelmi megalapozottságra, hanem a „tettekre váltásra” vonatkoztatható csupán, a tanúságtétel leg-szorosabb formájára: a tettekkel való tanúságtételre.

Jézus Krisztus példabeszédekben tanított, melyek annyira időfelet-tiek, hogy szinte bármelyik kezdődhetnék azzal, hogy „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy...” Ha mégis van a példabeszédekben helymeghatá-rozás, mint például „Egy ember lement Jeruzsálemből Jerikóba”, csak konkrét képet ad arról, hogy veszedelmekkel teli útra indult. Jézus a változó körülményektől függetlenül mindig fennálló, örökvényű igazsá-gokat tanított, és a használati utasítás rendszerint csak annyi volt: „Menj és tégy hasonlóképpen.” Hogy azonban az a „hasonlóképpen” mikor mit fog jelenteni? Erre a kérdésre nincs kinyilatkoztatás. A hívő ember ké-szen kapott tehát egy eszmét, hallott egy példát, sőt Jézus Krisztus sze-mélyében még eszményképet is, de ezek közül egyik sem mondja meg, hogy a kétezzer év óta alaposan változott körülmények között hogyan kell ma a tanítást tettekre váltani. Mert az a „hasonlóképpen” azt jelenti, hogy úgy kell megfelelnem nekem a jelen körülmények között, mint ahogyan a példabeszéd emberének kellett vagy kellett volna megfelelnie a példabeszéd körülményei között. Hogy azonban a példabeszédnek és a tényleges kornak körülményei, amiken a tettekre váltás fordul, hogyan aránylanak egymáshoz, nem a hit kérdése már, hanem a filozófiáé.

Minél szerteágazóbb, differenciáltabb lett az élet, annál eltérőbbek lettek a korábbiakhoz képest az életkörülmények és társadalmi beren-dezések, és ennek megfelelően mindig bonyolultabbá vált a hívő ember mindennapos eligazodása. Némi gyakorlat persze mindig kitermelte a megfelelő új formákat, de amikor ezek szorosan a hithez kapcsolódtak, könnyen azt a látszatot kelthették, mintha minden mástól függetlenül, kizárólagosan a hitből adódtak volna, következőképpen a hittel együtt változhatatlanok lennének. Ha azután valaki minden fennálló társadalmi szokást a hitből eredőnek vélt, könnyen gondolhatta, hogy a hit az egyet-len életalakító tényező, a filozófia pedig csak felesleges okoskodás, ami-ből úgysem származik más, mint az, hogy újra meg újra veszélyezteti a hitben megalapozott gyakorlatot. A vallásosnak körétől függetlenül is ki-alakult új gyakorlatot a hívő ember rendszerint olybá vette, mint ami ellen kötelessége harcolni minden erejével. Különösen akkor, ha nem is egyszerűen szokásnak nevezhető újdonságról, hanem alapvetően új gon-dolatról van szó, ami mindig valami filozófia nevében jelentkezett. Ho-lott nem kétséges, hogy a hívő embernek a folyton változó világgal szem-ben más hivatása is van, mint a meglévőnek megőrzése.

A hívő embert a hite nem elzárkózásra készíti, hanem arra, hogy szeretettel öleljen magához mindent, amiből Istennek dicsőség és az em-bernek áldás és békeség származhat. „Az igazi vallásosság jóság — írja Peter Lippert egyik kiérett írásában —, jóság, ami nem kidönteni akar, hanem megóvni és segíteni. Több ugyan az emberek közt a jámbor, mint a jó, mert könnyebb jámbornak lenni, mint jónak, hiszen az Istennél való elidőzés lehet még elmenekülés és kényelem, a lélek imádságos kitáru-lásában pedig megbújhat még hazugság is. De minél tisztább a vallásos-ság, annál kevésbé fog itélkezni, mert hogyan is ítélhetné el testvérét az,

aki az Isten színe előtt áll? Még Mózes, ez a szigorú és szenvedélyes ember is, aki képes volt összetörni az Isten kótábláit, még ez sem volt képes arra, hogy a népét elítélje, mikor ennek a népnek Ura és Istene előtt állt. Az imádkozó Mózes kedves és gyengéd volt mint egy édesanya. Jám-borsága nem akadályozta, hogy nemcsak az aranyborjút törje össze, amit körültáncolt a nép, hanem az Isten kótábláit is; de gyűlölni a népét még akkor sem volt képes. Ennyit még mindig elért a jámborsága; még a végső, legveszélyesebb pillanatban is futotta belőle annyira, hogy jóságos legyen." A keresztény ember hívő-volta is abban nyilvánul meg igazán, hogy tárgyilagos és előítéletmentes a világ dolgaival szemben, amelyeknek folytonos változásában mindig van valami a régiből és ugyanakkor a még soha nem látott újból. De a régiben meglátni azt, ami a valóban maradandóhoz tartozik, és a változásban felfedezni azt, ami a szükségszerűen jövő újat hozza, az már olyan tudomány, amit csak minden elzárkózottság nélkül lehet elsajátítani. A hívő emberben a Szentlélek hét ajándékainak egyike ezt a tudományt külön is lehetővé teszi, de a szellem nyíltsága nélkül ez az ajándék is meddő marad.

Következésképpen csak félreértésen alapulhat a hívő keresztények részéről a hit és a bölcsélet szembeállítás, mintha a filozófiának mint emberi bölcsességnek az lenne az igazi eleme, hogy eltérítse őket a hit-től. Maga a hitünk is éppen az ellenkezőt hirdeti. Amint nincs külön „keresztény” tudomány és „keresztény” politika, nincs külön „keresztény” filozófia sem. De amint a keresztény ember nem mondhat le a tudományról és politikáról, nem mondhat le a filozófiáról sem. S kár lenne, ha a hívő ember nem tudná tisztelni a más meggyőződésük eredményeit, hanem éles elhatároltságban ünnepelné önmagában a saját „nagyszerűségét”.

A hívő ember belső életében, ha elzárkózik a külvilágtól, kevésbé lesz kirívó, ha feleslegesnek mondja a filozófialást. A filozófia azonban sohasem felesleges, legfeljebb kényelmetlen. Kényelmetlen akkor, ha a hívő ember fél attól, hogy önmaga előtt számot adjon. Akkor viszont már a hit sem jut a jogaihoz. Hiszen amint a természet és a kegyelem között minden feszültségük ellenére is szoros kapcsolat áll fenn, megvan az a kapcsolat filozófia és vallás között is. Gondolkodás nélkül nincs igazi vallásosság, a gondolkodás helyességének igazolása pedig már filozófia.

A természettudományokra épülő világnézetben is nem az egyes tudományok, hanem a rajtuk keresztül megismerhető, de bennük is érvényes filozófia a döntő. A különbség a vallásos világnézetnél csak annyi, hogy a hívő ember nem a filozófiától, hanem a teológiától várja a végső választ az olyan kérdésekre, mint az élet eredete, az ember szellemi jellegének alapja, a világegyetem eredete. A hívő ember ugyanis a kinyilatkoztatott tanítás tekintélyét minden más megismerésnek fölébe helyezi. Világos azonban, hogy mindenkor lesznek olyan kérdések is, amelyekről nem szól a kinyilatkoztatás, de emberi értelemmel felmérhetők.

A kereszténység első száz évében a hit-hozta újdonság kiszorította a filozófiát a hívők érdeklődése köréből. Szent Justinus azonban filozófusként került a kereszténység hatása alá, és vele a filozófia is bevonult, egyelőre mint hitvédelmi fegyvertár, a keresztények világába. Megbecsülése azonban nem volt egyetemes. Ötven évvel később is Tertullianus még elveti a filozófusokat: „Jaj neked, Aristoteles! Le a sztoikus, platonikus és dialektikus kereszténységgel! Jézus Krisztus után semmi szükségünk szubtilis elméletekre és kutatásokra, mert bírjuk immár az